

ΟΙ ΚΑΤΑΚΟΜΒΕΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Κατακόμβες και απόκρυφες υπόγειες στοές κάτω από το κέντρο της Αθήνας

Νίκος Στερεόπουλος

Δημοσιογράφος

Με το πέρασμα των αιώνων η Αθήνα άλλαξε όψη, κρύβοντας στα σπλάχνα της μαζί με τις χιλιάδες αρχαιότητες και υπόγειο δίκτυο στοών που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς, άλλοτε ως υπόγειες κρύπτες και άλλοτε ως έξοδο διαφυγής.

Στον υπόγειο χώρο που καλύπτεται σήμερα από την περιοχή του "Συντάγματος" έχει διαφυλαχθεί τμήμα από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια. Παρ' όλες τις μεταβολές, τις προσχώσεις, τη ρυμοτομία και τη δόμηση, που έχουν καλύψει ή επικαλύψει πολλά από τα "μνημεία" αυτά, σημαντικό μέρος πρόσφατα "περπάτησε" η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ για τους αναγνώστες της.

Ένας διάσπαρτος υπόγειος και υποβλητικός κόσμος, λίγα μόλις ... απόκρυφα σκαλοπάτια κάτω από τα πόδια μας, γεμάτος κρύπτες, κατακόμβες, εξόδους διαφυγής και παλιά δυσερμηνεύτα ως τις μέρες μας λαγούμια.

Η στοά αρχίζει ακριβώς πίσω από τη σιδερένια πόρτα με τα συμβολικά γράμματα Χ.Ρ. - Α.Ω.

Βρισκόμαστε στα υπόγεια της Ρωσικής εκκλησίας, στην οδό Φιλελλήνων, όπως έχει καθιερωθεί σήμερα να λέγεται η εκεί εκκλησία (η πάλαι ποτέ Παναγία Σώτειρα του Λυκοδήμου), ο μετέπειτα σε μεγάλο βαθμό συμπληρωμένος ναός του Αγίου Νικοδήμου). Ο φακός μας κατορθώνει και φωτίζει τα δύο-τρία μόλις πρώτα μέτρα. Ο σκοτεινός διάδρομος φεύγει μπροστά, γεμάτος υγρασία, παγερό αέρα και μυστήρια.

Στοιές με απόκρυφες εισόδους, δαιδαλώδεις διαδρόμους και θαλάμους με κρύπτες, που σιαντουν, σμίγουν και ταυτίζονται με μυθικές εξόδους ακροπόλεων, με αρχαϊκές διεξόδους, με πρωτοχριστιανικά κοιμητήρια, εκατοντάδες χρόνια τώρα να βρίσκονται αγνοημένα, εγκαταλειμμένα κάτω από τους δρόμους της αθηναϊκής πρωτεύουσας, όπου αμέριμνοι κυκλοφορούμε. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια από τις κατακόμβες της Αθήνας και το μυστήριο μας έχει από ώρα κυκλώσει και δεν λέει να φύγει.

Στον προθάλαμο της εισόδου τώρα ένας άλλος υπόγειος χώρος με τοίχους που οι βάσεις του αποτελούν ίχνη ερειπίων, με αρχιτεκτονικό υλικό από πωρόλιθο, αρχαία μάρμαρα και τμήματα από βυζαντινούς κεράμους.

Στη γωνία, πλάι από την είσοδο, ένα "πεζούλι" από μεγαλιθικό τείχος, εν είδει τράπεζας, φιλοξενεί σπασμένα κομμάτια από μάρμαρα, κορμούς και πτυχές αγαλμάτων, μικρά τμήματα από επιτύμβια, λαιμούς και στόμια αμφορέων.

Πλάι κι ανάμεσα σ' αυτά, μικρό λύχνιο και απλά καντηλέρια με λάδι και κορδόνι για φτίλι, προσθέτουν έναν τρεμμένο φωτισμό κι επιβάλλουν ακόμα περισσότερο τη σαγηνευτική σιωπή. Ακόμα μια έκφραση της συνέχειας της πίστης του ανθρώπου, όπως το μικρό επιτύμβιο, μαυρισμένο από την καπνία του φυλίου, λαδωμένο από τα ανάμματα, με υπολείμματα κεριού που συνεχίζουν να καινέ το πόδι κάποιου Ερμή και να λεκιάζουν ό,τι απόμεινε από την πτυχή του φορέματος μιας γιγαντίας Αρτέμιδας και μιας ακόμη μάνας Παναγίας υπογείπσας.

Ένας αγνώστος, στην πραγματικότητα κρυφός,

Βάσεις τεχνών, αρχαίο μάρμαρο και βυζαντινό κεραμικό χτίζουν την Πύλη. Τα χριστιανικά σύμβολα εν ειδεί ανδρόφραχτης θύρας υπενθυμίζουν την ιερρότητα, το μυστήριο, τη μαγεία του χώρου. Εκκινώντας αμέσως μετά τις τελευταίες σκιάς, οι οποίες σβήνουν στο βάθος της κατακόμβης.

Μαρμαρόγλυπτα ανέξωμο, κεντρικοί διαφόρων εποχών, βάσεις, σφαιρικές κ.ά. στολίζουν το χώρο που δεν έχει χάσει τίποτε από την ιερρότητά του. Όμως η "συνέχεια της πίστης" ανά τους αιώνες παρουσιάζεται σε όλο της το μεγαλείο, καθώς μικρά κινήματα συμβολίζουν το σεβασμό προς το αρχαίο επιμύθιο και την παρακείμενη προχριστιανική Κυβέλη.

κόσμος, που ποτέ μας ίσως δεν θα μάθουμε τις πραγματικές του διαστάσεις, τις εποχές που σταδιακά δημιουργήθηκε κι αναπτύχθηκε, τον ακριβή σκοπό και τις χρήσεις για τις οποίες προοριζόταν.

Κάτω και στον Πειραιά, στο περήφανο τμήμα της Καστέλλας (καστέλλο: παλιά υπήρχε κάστρο και πιο παλιά κτήρια, ναός και περιτειχισμα της Μουνηχίας Αθηνάς), υψώνεται ο λόφος του Προφήτη Ηλία, που για χρόνια τώρα κάνει παρέα με το Δία (μήπως είναι ο ίδιος και μας κρύβεται;). Στην παλιά αφητηρία λοιπόν των λεωφορείων υπάρχουν κάτι σπηλιές, κάτι λαγούμια. Στις αρχές τα είπαν "θεόσπιτα", μετά "εξόδους", μετά "σπηλιές της Αρετούσας". Ανάλογα με τη χρονική περίοδο και η ερμηνεία. Ανάλογα με τις δοξασίες της κάθε εποχής και ο λεκτικός εναγκαλισμός τους.

Ο μύθος υποστηρίζει ότι στα πρώτα χρόνια κατοίκησης της αττικής γης η περιοχή επικοινωνούσε με την Ακρόπολη των Αθηνών. Όπως κά-

τι άλλες στοές που φεύγουν από τη βάση της Ακρόπολης, στο μνημείο του Λυσικράτη, για να κατέβουν και να ενωθούν με υπόγεια στοά που ξεκινά από το βορινό προαύλιο της Βουλής των Ελλήνων.

Ένας μυστικός κόσμος, που αποτελεί ταυτόχρονα κι έναν ανεκτίμητο αρχαιολογικό θησαυρό, ανευρέτος στο σύνολό του και άγνωστος στους Αθηναίους αλλά και στους επισκέπτες της Πρωτεύουσας.

Είναι δύσκολο να διακρίνεις τις αρχιτεκτονικές διαφορές μεταξύ των "κτισμάτων" αυτών, γιατί διαφορετικές προφανώς είναι και οι χρονικές περιόδους της κατασκευής του υπόγειου αυτού κόσμου.

Βασική άποψη είναι ότι πρόκειται για αρχαϊκές μυστικές διεξόδους ακροπόλεων, φρουρίων και άλλων οχυρώσεων, οι οποίες στη συνέχεια δέχθηκαν όχι μόνο επισκευές αλλά και κατάλληλες μετατροπές κι επεκτάσεις. Με τον τρόπο αυτό ένας ικανός αριθμός από αρχιτεκτονικά μέλη ή αναθήματα ή τμήματα κτηρίων της μεταχριστιανικής Αθήνας παρέμειναν έτσι "φυλαγμένα" εκεί που και σήμερα τα συναντούμε ή που τυχόν θα στέκουαν ανεύρετα.

Άλλες πάλι κατασκευές έγιναν ανεξάρτητες-μειονωμένες κατακόμβες και κρύπτες. Ορισμένες μετατράπηκαν σε υπόγεια κοιμητήρια και νεκρικούς θαλάμους. Αυτά τα τελευταία αποτελούν αναμφισβήτητα παλαιохριστιανικά μνημεία εξαιρετικού ενδιαφέροντος. Τόσο ώστε σε ορισμένα νομίζει ότι έχεις απέναντί σου την αντίστοιχη

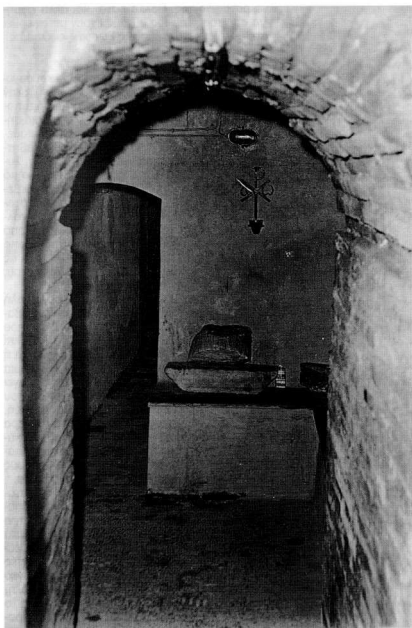
κρύπτη του Αγίου Κορηλίου, στο κοιμητήρι του Καλλίστου Ρώμης. Πρόκειται πάντως για έναν χρονολογικό τομέα, που δεν έχει συστηματικά ερευνηθεί και μελετηθεί.

Τα πιο αντιπροσωπευτικά σημεία, κατά τον γράφοντα, ορισμένα από τα οποία περπάτησε και μελέτησε είτε πλησίασε και προσπάθησε να επισκεφθεί, είναι:

“Κατακόμβες”

Περνώντας από το “ιερό” της Ρωσικής εκκλησίας, ανοίγουμε με δέος την εκεί καταπακτική και κατεβαίνουμε τα πέτρινα σκαλοπάτια. Ένα πρώτο υπόγειο πλατύσκαλο σε ορθογώνιο χώρο με ψηφιδωτή οροφή. Τα σκαλιά μās φέρνουν σε έναν άλλο χώρο, γεμάτον υγρασία, με δάπεδο ανώμαλο και λασπωμένο κι έναν αποπνικτικό, χωρίς να αλλάζει εύκολα, αέρα. Οι παλιοί εξεαριστήρες πάνω στην οροφή αδυνατούν να φρεσκάρουν την ατμόσφαιρα. Μια ατμόσφαιρα που γίνεται ακόμα πιο μυστηριώδης από το χαμηλό φωτισμό που με δυσκολία αποκαλύπτει τις πρώτες στοές και κατακόμβες.

Δεξιά, άλλα σκαλοπάτια τελειώνουν στην είσοδο των μεγάλων στοών. Εδώ τα πρώτα ψηφιδωτά τραβούν αμέσως το μάτι, φθαρμένα κι αλλού φουσκωμένα από την υγρασία. Υγρασίες και νερά από άγνωστες πηγές συγκεντρώνονται εδώ και βοηθούν την εγκατάλειψη να προχωρήσει πιο γρήγορα στο έργο της καταστροφής. Στο βάθος τα ψηφιδωτά ξεκινούν μια προσπάθεια αναρρίχησης. Διατηρούνται σε ικανοποιητική

κατάσταση κι εντυπωσιάζουν με τα απαλά χρώματα των ψηφιδών. Ίχνη από λουτήρες-υποκαυστα σε κάνουν να υποψιάζεσαι πως πολύ παλιά οι γύρω υπόγειες πηγές ήταν σε χρήση.

“Νεκρόπολη”

Έχουμε αφήσει τη μεγάλη κατακόμβη με τις άλλες μικρότερες στις πλευρές της, ακριβώς κάτω από τη Ρωσική εκκλησία. Ακολουθούμε τη σήραγγα, που με βορινή κατεύθυνση ξεκινά για την περιοχή όπου βρέθηκε το πρωτοχριστιανικό νεκροταφείο. Ο χώρος της χριστιανικής αυτής νεκρόπολης ορίζεται νοερά από το ξενοδοχείο “Αμαλία”, τη δυτική (κεντρική) είσοδο του Εθνικού κήπου και την αρχή της οδού Σουρής, προς τα δεξιά.

Εδώ από τον 8ο αιώνα υπήρχε μικρό μοναστηριακό συγκρότημα με ναό της Θεοτόκου και ειδικό χώρο ταφής.

Στην ίδια θέση, και από τα τέλη του 15ου αιώνα, η τότε Ρωσική παροικία είχε δημιουργήσει το

Ο προβολέας από τη μηχανή λήψεως, αντικαθιστώντας τα ηλεκτρικά, καταφωτισμένα από την υγρασία τόσων αιώνων, φωτίζει δυνατά τον τελευταίο προθάλαμο πριν από τις στοές στο αριστερό μας. Εδώ ένας βυθός και πάνω σ' αυτόν μια βάση από κιονόκρανα. Στον τοίχο ένα σύμβολο της χριστιανικής θρησκείας. Η κατάδειξη του χώρου που πρέπει να αποδεχθείς, αποτελεί το α και το ω (βλέπε σύμβολο) προκειμένου να διαβείς έναν τέτοιο χώρο.

νεκροταφείου της. Πολλά οστά και άλλα κειμήλια από τους τάφους αυτούς έχουν μεταφερθεί στη μεγάλη κατακόμβη της Ρωσικής εκκλησίας.

“Σπράγγες και στοές”

Η μεγάλη στοά αφήνει το νεκροταφείο και συνεχίζει κάτω από το μέγαρο Μποδοσάκη, στην οδό Αμαλίας, για να Ερκινηθεί και πάλι μια πορεία προς το Κολωνάκι. Κάποια άλλη μακριά σπράγγα που Ερκινά από το Κολωνάκι (με υποβέσεις ότι “κατεβαίνει” από το λόφο του Λυκαβηττού) καταλήγει στο πίσω μέρος της Βουλής. Συνεχίζοντας, περνά κάτω από τον Εθνικό κήπο και κατηγορείται ως το Παλαιό Φάληρο. Είναι βέβαιο ότι έχει συναντήσει άλλες διαδοχικές στοές, όπως μια στο Ηλιακό ρολόι, άλλη στο άγαλμα του Βύρωνα και άλλη μια που έρχεται από την Ακρόπολη. Τέλος, στην περιοχή κάτω από τον Άγιο Σώστη, μια σπράγγα έρχεται από τις πάλας σπτε σιχρώσεις του λόφου Αναλάτου, εκεί που “χάθηκε” ο Καραϊσκάκης.

Πολλές από αυτές είναι βέβαιο πως σε μεγάλη απόσταση παραμένουν ανοιχτές και ίσως βατέ. Για παράδειγμα, αυτή της Βουλής, που ήταν σε χρήση επί Γερμανών αλλά και επί Χούντας και αποκλιψήθηκε από τα εκεί έργα ή τυχαίες εκσκαφές στον Εθνικό κήπο. Ακόμη μια στοά, με αφετηρία την οδό Αμαλίας, φεύγει προς τα δεξιά, συνεχίζει έως την αμίδα του Αδριανού, για να καταλήξει στην Αγία Φωτεινή. Ίσως, προτού διαμορφωθεί όπως είναι σήμερα η κοίτη του Ιλισού ποταμού, να έβγαζε σε κάποιο απότομο σημείο των βράχων. Ίχνη της παλιάς τοπογραφίας με το ποτάμι, τους βράχους κλπ. μπορεί να ανακαλυφθεί κανείς και σήμερα. Τέλος, ένας υπόγειος διάδρομος-σπράγγα καταλήγει από το άγαλμα του Βύρωνα στους πρόποδες της Ακρόπολης, κοντά στο αρχαίο θέατρο Διονύσιου. Η στοά αυτή χρησιμοποιήθηκε κατά την περίοδο της Κατοχής. Μάρτυρας αδιάφωτος για τις άλλστε υπόγειες και άλλστε ανοιχτές εξόδους διαφυγής (ενός κολοσιαίου σε όγκο και σημασία συγκροτήματος, όπως η Ακρόπολη) είναι και η διόδος, μέσα από την οποία ο Μανώλης Γλέζος και ο Απίστολος Σάντας πέρασαν για να φθάσουν στον Παρθενώνα και να κατεβάσουν τη γερμανική σημαία. Στοές και έξοδοι που σήμερα έχουν σκεπαστεί από προσώψεις, μετακινήσεις χωμάτινων ούγκων, κείνοιξη δρόμων και έργα για το Μετρό.

Κατακόμβες και κρύπτες αλλού

Μια ακόμη σημαντική κατακόμβη είναι αυτή που βρίσκεται κάτω ακριβώς από το σημερινό μικρό ναό του Αγίου Ανδρέα, πλάι στη Μητρόπολη των Αθηνών και κοντά στην οδό Αγίας Φιλοθέης. Πρόκειται για την παλιότερα ονομαζόμενη “μικρή μητρόπολη”. Η κατακόμβη αυτή είναι γνωστή με το όνομα “αρχαία κρύπτη”. Χρησιμοποιήθηκε ως κρησφύγετο των καλογραιών κάποιου παλιού στη θέση αυτή μοναστηρίου, που δίδωνταν από Τούρκους. Ίσως να είναι ο βυζαντινός ναός της Θεοτόκου Γοργυπηγκού. Σήμερα η είσοδος που οδηγεί στο πιο καλοδιατηρημένο τμήμα είναι ερμητικά κλεισμένη με μαρμαρίνη πλάκα. Πολύ κοντά ένας άλλος υπό-

γειος χώρος είναι σκαμμένος σε βράχο (προς το άγαλμα του Γρηγορίου Ε'). Εδώ ένα υπόγειο πηγάδι διατηρεί ακόμη το νερό του.

Είναι γεγονός ότι στην Αθήνα έγιναν διωγμοί, χωρίς όμως να φθάσουν σε έκταση και σκληρότητα τους διωγμούς σε άλλες πόλεις. Στις κατακόμβες αυτές, άλλστε στοές ή άλλστε κομωφαντές σάλες με χώρους που μετά βίαια δέχονταν έναν άνθρωπο, κατέφταναν οι καταδικασμένοι από τους Τούρκους Έλληνες. Αυτό παραδέχονται και αρχαιολόγοι που ασχολήθηκαν με τις υπόγειες στοές και κρύπτες της Αθήνας.

“Ανεκτίμητοι αρχαιολογικοί θησαυροί”

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που μας οδηγεί σε υπόγειους χώρους είναι και η προσπάθεια σπκρυψής αρκετών και σημαντικών αρχαιολογικών μνημείων από τους κατά καιρούς κατακτητές της πρωτεύουσας. Είναι γνωστές οι απαντές πολλών αρχαιολογικών θησαυρών μας από τους Ρωμαίους για διακόσμηση ή για κατασκευή νομισμάτων. Ας μην ξεχνάμε λοιπόν ότι πριν από λίγα χρόνια, σε υπόγεια κρύπτη-στοά της Αγίας Τριάδας του Πειραιά βρέθηκαν θαυμάσια χάλκινα αγάλματα καθώς και μεγάλοι αριθμοί νομισμάτων.

Αποδείξεις για υπόγειους διαδρόμους υπάρχουν πολλές και κατά καιρούς “έρχονται” νεότερες να μαρτυρήσουν την ύπαρξη αυτού του μυστικού κόσμου της Αθήνας. Ενός κόσμου που χάνεται: Οι σπηλιές στην Πνικα, η λεγόμενη “φυλακή” του Σωκράτη, οι στοές γύρω από την Ακρόπολη, οι Άγιοι Απόστολοι στα Μάρμαρα (σπήλαιο Κλεψύδρας), το ναΐδιο Ασκηταριό σε σπήλαιο στο πλευρό του Πανός, ο ναϊσός της Αγίας Μαρίας μέσα σε βράχο του Αστεροσκοπείου και με προεξέχοντα από το έδαφος μόνο τον τρούλλο...

The Catacombs of Athens Catacombs and Secret Underground Galleries Below the Center of Athens

N. Stereopoulos

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ went down and walked in the catacombs, the ancient galleries and labyrinthine passages connecting the Russian Church on Philhellenic Street with the Greek Parliament, the Acropolis with many other sites; furthermore, following a network of underground extensions and age old connections starting from the center of Athens, it even managed to reach the haven of the capital, Pireus.

A secret world of unknown dimension, use and age was revealed: Catacombs and cemeteries end up to underground necropolises; tunnels and galleries radiate from Amalias Avenue towards various directions leading to sites of worship; Early Christian crypts which have enlived escape exits of ancient fortifications. All these monuments represent another expression of religious architecture in which the terms “guarding” and “protection” characterize their real content, since they refer to people, monuments, history and to an immense quantity of movable archaeological treasures.